Наталка Полтавка

# СПОМИНКИ ПРО Т. ШЕВЧЕНКА

## ЗАМІСТЬ ПЕРЕДМОВИ

В 1890 р. була надрукована в журналі "Киевская старина" (февраль, с. 175 — 184) моя замітка під заголовком: "Воспоминания о Т. Гр. Шевченке (Из рассказов моей матери)"; тепер же, на просьбу високоповажного Василя Лукича, я узялась приладити її для "Зорі", справивши і доповнивши її як можна. Те, що я казала редакції "Киевской старины", те скажу й тепер: "Споминки" свої моя мати оповідала щиро, по чистій совісті; як же лучилась там яка помилка або недостача, виною тому не навмисне перевертання чи замовчування фактів, а давні літа, коли се діялось... І найліпша пам’ять замутиться і дещо може й призабудеться...

Попереду ніж приступити до споминок моєї матері, щоб не перебивати рівної течії оповідання вставкою побічних епізодів, я розкажу свої личні, дітські споминки; хоч правду сказати і дуже вони невеличкі, а все-таки якось воно утішно стане, що і мій маленький віночок буде положений між пишними вінками на величну могилу нашого славного, незабутнього поета!..

## І. МОЇ ДІТСЬКІ СПОМИНКИ

Лично я мало знаю Шевченка, бо мені ще не було і п’яти років, як він умер; тільки маючи гарну пам’ять на споминки, хоч і на самі найдавніші дітські, я добре його пам’ятаю: пам’ятаю його постать, міцну і широку, його вусате, добродушне обличчя, його ясний, ласкавий погляд з-під густих, немов насуплених, брів... Пригадуються мені й деякі епізоди, де ми, діти, грали при йому не послідню роль; проте все-таки скажу, ніколи б його образ так не вразився в моїй пам’яті, не запав би так глибоко в

моїй душі, якби не те велике поважання, не та щира, сердечна любов, не той тяжкий жаль до нашого поета, що були в тім товаристві, де я росла... Я ще дитиною, можна сказати, ще з колиски, звикла його поважати, а шести-семилітком вже обливалась гіркими сльозами, читаючи його "Тополю" або "Наймичку"... Пам’ятаю, як він умер, та при мені оповідали про його похорони, та я потім вночі не спала — усе собі представляю у мислях ту тяжку-сумну і разом величну картину і не примічаю, як я сльозами умиваюсь — аж подушка мені вся змокне!..

Близький знакомий, або можна сказати, й приятель моїх рідних, Тарас Шевченко частенько ходив до нас, і ми, діти, запевне, усім серцем любили й поважали нашого "дядька Кобзаря" — як ми його прозвали.

Пам’ятаю, одного разу увечері (то було у Петербурзі) зібралась вся наша сім’я в столовій, навкруг столу, пити чай. Я була дуже збентежена, бо дожидали до нас якогось гостя; я чогось дуже його боялась й недолюблювала — чого — й сама тепер не знаю, але тільки і в наймолодших літах мої симпатії і антипатії завсігди визначались різко...

П’ємо ми отак чай, а я все прислухаюсь, чи не теленькне дзвінок, та боязко оглядаюсь на двері, тільки хто стукне... /320/

Коли це чую: "дзінь" — біля дверей. Я миттю схоплююсь з свого стільця і прожогом кидаюсь батькові в коліна, от як звичайно роблять струси, коли чого злякаються.

Чую — щось увійшло, тільки мовчить, не подає голосу — видно, йому вже сказали... Я аж прикипіла на місці й не ворушусь — мені страшно, то вже страшпо!..

— А подивись лишень, хто прийшов? — каже до мене батько, та так хитро й весело.

Я догадуюсь, що то мені вже строять штуку — і не ворушусь.

— Та чого ти?.. То не той "дядько", не бійсь, дурна!.. Ось подивись!

Але ні, не підведуть — я не піддаюсь...

Батько сміється, бере мене за голову і силком підіймає з своїх колін. Я з превеликим острахом розплющую міцно заплющені очі і бачу — переді мною стоїть здоровий, лисий, вусатий "дядько" і добродушно посміхається, глядячи на мене своїми ясними очима.

— Дядько Кобзар! — скрикнула я радісно і в одну мить повисла у його на шиї.

Нема що казати, діти любили Кобзаря! Не дурно вже він сам за себе говорив: "Кого люблять діти, той, значить, ще не зовсім поганий чоловік!" І то свята правда... Діти мають у собі якийсь інстинкт пізнавати справді доброго чоловіка, хоч би і під суворою заслоною, а фальш і лукавство зараз пізнають, як там не маж ти їх солодким медом.

Пригадується ще мені другий епізод, що, як золотий сонячний промінь, виділяється в моїй пам’яті своїм ясним кольором. То було вже на дачі в Стрєльній, куди мати з нами, дітьми, виїздила на літо. Тарас і тут навіщав нас частенько. Отсе було забере мене і мою меншу сестру Маню (мене він називав: "моє маленьке", а сестру мою — "моє велике") і піде з нами куди гуляти. Одного разу пішли ми так на якусь леваду, на яку, тепер не можу сказати. День був ясний, ясний, аж золотий — один з тих днів, що лучаються тільки у безпечному, щасливому дітстві і що ніколи потім не забуваються... Ми з сестрою, веселі та жваві, як горобчики, невтомно вганяли по тій леваді та збирали пахущі, різноцвітні квітки, і цілими оберемками, наввипередки, таскали їх дядькові Кобзареві. Він сидів — добре пам’ятаю — з краю на окопі рова і, схиливши голову на руки, задумавшись, глядів удаль перед собою. Про що він думав, що діялось у його сумуючій душі, які образи витали у його могутній уяві, я запевне себе тоді не питалась, але аж тепер, через кілька років, як живу, бачу я перед собою ту думливу, виразну фігуру,

немов підняту на п’єдесталі посеред зеленого моря і всю ясно осяяну золотим сонцем... Отаким я його бачу і таким, якби була художником, нарисувала б його на картині. Ми прибігали до його і з реготом кидали йому квіти на коліна. Він підіймав голову, тихо усміхався і гладив нас рукою по стрижених голівках.

Мріє мені ще немов крізь сон, як він сидів у другий раз на сьому самому окопі у леваді і, закривши лице руками, гірко плакав, а ми з сестрою, перелякані і засмучені, стояли перед ним і мовчки дивились, чого то він плаче... Пригадується мені ізнов дівчина у корсеті і темно-русих ко-/321/сах, що звалась Ликерою і, як я потім чула, була зарученою Шевченка... Більш, здається, нічого не пам’ятаю.

Тільки й пам’ятаю — був тож ясний, сонячний, весняний день Ми з батьком гуляли на Смоленському кладовищі (у Петербурзі) та все допитувались його, де могила дядька Кобзаря?..

Земля тобі пером, дядьку Кобзарю!..

## II. СПОМИНКИ МОЄЇ МАТЕРІ

### 1. ПЕРША ЇЇ ЗУСТРІЧ З ТАРАСОМ ШЕВЧЕНКОМ

У перший раз моя мати зустріла Тараса в 1847 р. січня місяця в їх родовій маєтності Мотронівці, Чернігівської губернії, Борзенського повіту, куди вона, вже більше року заміжня, поїхала на весілля своєї меншої сестри О. М. Куліш.

Тарас був боярином у молодої, і мати добре пам’ятає, що на шиї у його (як і завсігди) була зав’язана червона вовняна шарфа, що здавалось вельми чудним і оригінальним на світському балу, між баловими костюмами. Бал був пишний, гостей назбиралось до сотні, і молодіж весело танцювала під звуки музики у просторій залі. Шевченко не танцював, тільки був дуже веселий і якийсь немов зворушений, усе

запрошував молоду і мою матір куди в далекий куточок і учив пісні: "Ой зійди зійди ти зіронько та вечірняя!" Мати моя соромилась і не хотіла співати а сестра її училась у його, а потім гарно співала сієї пісні. (Кілька пісень у "Записках о Южной Руси" переложені Марковичем з її голосу) Хоч Тарас поводився на балі зовсім не так, як того вимагається від світського кавалера, проте він дуже вподобався молодим женщинам своєю оригінальністю, і вони без жалю кидали танці та йшли за ним. Без сумніву, що и вони з свого боку, обидві молоді, гарні, високі, чорняві, — мати моя вбрана у пишну, рожеву, тарлотанову сукню з сталевою франжею, а молода, як лілея, вся у білому шовку, з миртовим вінком на голові — зробили також своїми особами сильне враження на молодого поета й художника... Не дурно йому так усе хотілось вчити їх тій пісні!..

Далеко за північ була вечеря, і Шевченко вже зовсім ранком, другого дня, зібрався їхати. Прощаючись, він відізвався до молодої:

— А що ви мені дасте на пам’ять сього дня?

Молода дівчина, не довго думаючи, скоро зірвала квітку з свого миртового вінка і подала йому.

Усі баби так і ахнули: "Буде нещастя!" (Тобто, кажуть, не годиться з весільного вінка давати кому квітку).

І правда, скоро після сього арештували її чоловіка, її брата, Шевченка, Костомарова і інших.

2. ЛИКЕРА

Вернувшись у Петербург із своєї зсилки, Тарас, як я вже й казала частенько бував у нас, і тут-то у нас познакомився він з Ликерою. Це було так.

Весною в 1860 р. пані Карташевська, виїжджаючи за границю і не бувши лично знакома з нашою сім’єю, дуже просила через свого брата /322/ п. Макарова мою матір і п. Куліш, що тоді гостювала у нас, прийняти до себе на сю пору її дівчину, кріпачку Ликеру, котру вона привезла з України і тепер боялась саму покинути у Петербурзі. Моя мати довго вимовлялась, побоюючись брати на себе таку велику одвічальність і не бажаючи мати в своїм домі чужої слуги, а потім згодилась на безнастанні просьби п. Макарова, що був приятелем нашої сім’ї, а може, й на просьби своєї сестри пані Куліш, особи дуже добросердечної, — і прийняла до себе сироту.

Ликера з першої ж пори показалась дівчиною лінивою, нечепурною і дуже легкодушною. Вставала вона ранком пізніше, як мати, нічого у кімнатах не робила, і тільки одно — усе вишивала якісь лиштви, що немовбито їй загадала її пані. Ходила вона завсігди невмивана, з чорною шиєю і нечесаними косами; проте була дуже кокетна і любила красуватись своїм тонким, гнучким станом, задля чого надівала шнурівку під вишитою сорочкою, і заводила любовні інтриги з сусідськими лакеями, що таскали їй на гостинець жарену дичину у кишенях. Ликері тоді було років з двадцять, але красивою, у строгім змислі, її не можна було назвати — так собі приємна, українського типу дівчина: середнього росту, кругловида, трохи веснянкувата, кароока, рот маленький, уста пишні, вишневі, коси густі, темно-русі... Тільки постать її, тонка у стані і пишна у плечах, була дуже гарна, і Ликера те добре знала... Зодягалась вона завсігди по-українському. Як на просту дівчину, — додає мати, — вона була дуже хитра і розумна. Спочатку вона не діставала у нас ніякої плати, а потім, як наша слуга, зобиджена тим, що Ликера не хоче їй ані у чому помагати, відійшла, стала їй мати платити два рублі на місяць з тою умовою, щоб вона нам услугувала. Проте і тоді мало було пожитку з Ликери, особливо як вона стала зарученою Шевченка і матері самій якось було ніяково казати їй услугувати.

На літо, як і завсігди, ми вибрались жити в Стрельну; Ликера поїхала також з нами.

Стрєльна лежала двадцять одна верста від Петербурга; тут було чимало дач і "Цветочный сад" великого князя Костянтина Миколайовича, де щодня грала полкова музика і збиралась публіка на гуляння.

Шевченко приїздив до нас з Петербурга ранком, пішки йшов від станції (здається, чотири версти) і увечері вертався додому. На музику він ніколи не ходив, а більш гуляв з нами, дітьми, у садочку, що був біля дому, — або йшли ми далі куди на леваду. Потім же, як полюбився він з Ликерою, то запевно, увесь час проводив з своєю милою у "тихих розмовах"...

Мати нічого такого не примітила між Шевченком і Ликерою, щоб їй прийшли на думку які догадки. Здається, він був до неї, як би й був до кожної дівчини-землячки й сироти: сердечно, привітно, та й годі. Але як же вона образилась, коли одного дня Тарас, вернувшись з садочка, де він довгенько щось говорив з Ликерою, признався їй, що він любить сю дівчину і має одружитись з нею. Як моя мати почула сю звістку, їй здавалось, що стеля звалилась на її голову і придавила її...

— Боже мій, — скрикнула вона, не тямлячись від горя і здивування, — що ви задумали, Тарасе Григоровичу?! Хіба ви не знаєте, що то таке Ликера?! /323/

І тут відразу, не роздумуючи, вона розказала йому про Ликеру, що знала недоброго, і стала його намовляти, щоби покинув свій чудний намір. Проте, як і треба було дожидати, Тарас не тільки не послухав сієї дружньої ради, сказаної необережно, а ще дуже розгнівався на матір, що вона обиджує своїми словами дорогу йому людину, і палко відповів їй.

— Хоч би й батько мій рідний устав з домовини та сказав мені, то й його б я не послухав!

З тим він і поїхав, дуже лютий на мою матір.

Мати, тяжко перелякана сією історією, зараз звістила приятелів Шевченка, — і от, як характеристику, якого переполоху наробив намір Тараса оженитись на Ликері, приводжу витяг з письма одного з їх:

13/25 серпня 1860 р.

"Боже мій!.. Боже мій!.. Що то Ви допустили скоїтись, добрійша, любезнійша, Надіє Михайлівно!.. Чудно і грішно сказати, але коли б Ликера поластилась жареною куркою і віддалась лакеєві, кишені котрого, мабуть, і досі мають знаки сієї птиці, то серце моє не було б так розбите, як воно тепер розбилось, при читанні останніх одержаних мною писем.

Я не можу сказати, щоб знав Ликеру так, як Ви, але я давно розгадав її... Яке погане літо!.. Який тяжкий час!.."

Отсі невеличкі та тяжко виразні стрічки говорять більш, ніж ціла написана книга...

Як там не гнівався Тарас на мою матір за її ради, вона все-таки вважала своїм моральним обов’язком постійно відраджувати йому, коли тільки вони не бачились... Але існов-таки з сього нічого не виходило: Шевченко слухав тільки свого серця, а на мою матір ще більш гнівався за її, як він думав, панський гонор, що не дає їй глянути на бідну кріпачку, як на таку ж людину, яка єсть вона й сама, гордовита пані... Він давно носив у своєму болючому серці завітну, милу думку викупити з кріпацької неволі хоч одну людську душу — "спасти, — як він казав, — душу" — і ось йому такий случай навертається, невже-то він омине його?.. Невже пройде повз його і руку не простягне?.. І через що?.. Через ненависний йому той панський гонор!.. А нізащо!.. Нехай що хотять говорять, він нікого не послуха, він дійме віри тільки своїй Ликері, тій

ясній зірочці, що зійшла для його і ясно освітила йому його темну, нерадісну дорогу... Ні, він нікого не послуха, він спасе її душу!..

Ніде правди діти, тут вже не одна була думка "спасти душу", тут вже і одиноке серце заговорило, тут і забажалось родинного тихого спокою... Не дурно ж в його потім, після розриву, прориваються такі стрічки, повні безнадійного одчаю і сумної, чорної злоби на свою одиноку долю:

Якби з ким сісти хліба з’їсти,

Промовить слово, то воно б,

Хоч і як-небудь на сім світі,

А все б таки якось жилось.

Та ба! Нема з ким. Світ широкий,

Людей чимало на землі...

А доведеться одиноким

В холодній хаті кривобокій, /324/

Або під тином простягтись.

Або... Ні! Треба одружитись,

Хоча б на чортовій сестрі!

Бо доведеться одуріть

В самотині. Пшениця, жито

На добрім сіялись лану,

А люде так собі пожнуть

І скажуть: Десь його убито,

Сердешного, на чужині... —

О горе, горенько мені!

4 падолиста 1860 р. Петербург

Або отсі;

Минули літа молодії.

Холодним вітром од надії

Уже повіяло... Зима!

Сиди один в холодній хаті,

Нема з ким тихо розмовляти,

Ані порадитись. Нема,

Анікогісінько нема!

Сиди ж один, поки надія

Одурить дурня, осміє...

Морозом очі окує,

А думи гордії розвіє,

Як ту сніжину по степу!

Сиди ж один собі в кутку.

Не жди весни — святої долі!

Вона не зійде вже ніколи

Садочок твій позеленить,

Твою надію оновить!

І думу вольную на волю

Не прийде випустить... Сиди

І нічогісінько не жди!..

15 жовтня 1860 р. Петербург

Постійне супротивство моєї матері за Ликеру зовсім знеохотило проти неї Шевченка, і їх відносини з сердечних, щирих, приятельських — стали зимні, натягнені, трохи що не ворожі.

Одного разу написав він матері письмо, прохаючи її, щоб вона пустила з ним Ликеру поїхати у город, купити дещо їй на придане. Мати, звичайно, не пустила, побоюючись одвічальності, що спочивала на ній за

молоду дівчину. Тоді Шевченко сам приїхав і став лично просити матір. Мати йому й тут категорично відказала, що вона по совісті не може згодитись на його просьбу.

Тарас страшно розлютований, зі злою іронією спитав:

— А якби ми повінчані були, то пустили б?..

— Запевне, що пустила б, — спокійно сказала мати, — яке б я мала тоді право задержувати її?!

Не тямлячись уже від гніву, Тарас тут же присів до втолу і написав звісні вірші, направлені просто проти моєї матері:

Моя ти любо! Мій ти друже!

Не ймуть нам віри без хреста...

(Ликері на пам’ять 5 серпня 1860 р.) /325/

Тим часом Ликера, на всі питання матері, з наївним цинізмом признавалась їй, що вона не любить свото жениха, бо він "старий і поганий", а йде за його заміж через те, що, "кажуть, він багатий".

Сього вже мати не мала відваги передати Шевченкові, як там їй не хотілось, щоб він відкинувся від Ликери.

Восени Ликера якось простудилась і трохи занедужала. Почувши те, Тарас дуже стривожився і, не знаючи, як вже показати своє піклування, прислав Ликері на гостинець вовняні панчохи, теплу хустку і якийсь старинний, металевий, великого розміру, хрест на шию, з таким письмом до матері 1:

"Любая Надежда Михайловна 2! Передайте оце добро Ликері. Я вчора тільки почув, що вона занедужала. Дурна десь тьопала по калюжах та й простудилася. Пришліть з Федором мірку з її ноги. Закажу теплі черевики, а може, найду готові, то в неділю привезу. Щирий ваш Т. Шевченко.

Перекажіть з Федором, чи лучше їй, чи ні?"

Тільки Ликера дістала гостинці, перш усього вхопила хрест і давай його шкребти — чи золотий? Побачивши ж, що він не золотий, вона з серцем відкинула його геть і сказала, надувши губи:

— Бог знає що!.. Я думала золотий!..

А то знов одного разу Шевченко, йшовши до нас від станції, по дорозі назбирав різних трав і зв’язав з їх Ликері чудовий, чисто артистичний букет. Одержавши його у подарок, Ликера — тільки щасливий жених вийшов у другу кімнату — кинула букет додолу і сердито плюнула:

— Таке, мовляв, чортзна-що!.. Хоч би які квітки, а то трава!.. На сміх людям!..

Сердешний поет-художник і не догадувався, як прийняла його подарок його мила, його ідеал, що він так високо поставив у своїх золотих мріях...

І тяжко, і жалко-жалко до болю було дивитися приятелям Шевченка на сю трагікомедію, або лучче сказати, на сю трагікомітрагедію, та що вони могли тут зробити?!

Восени ми вернулись у Петербург. Ликері тут була відділена окрема кімната, і Шевченко щовечора ходив до неї (до нас же саме він забігав тільки коли удень, та й то на хвилинку). Лучалось, приходив він дуже

пізно, у одинадцять — дванадцять годин вночі, як ми вже спали, посилав за пивом, — і просиджували вони так удвох з своєю милою аж геть далеко за північ. Тим часом, хоч відносини Тараса до нашої сім’ї стали тепер зовсім не такі щиросердечні, як були попереду, він все-таки просив завсігда мою матір їздити з ним по магазинах, купувати і замовляти Ликері придане, що він хотів справити сам, на свої гроші. Так, пам’ятає мати, було їй тоді пошито два пальта (рід української свитки, з вусами ззаду): одно чорне — плюшеве, оброблене нерозрізним оксамитом, Друге — біле, суконне, на голубій шовковій підбивці, з обділкою з білого оксамиту і золотого шнуру, і з золотими філіграновими гудзиками.

1 Всі три письма Шевченка, що поміщую тут, посилала я в оригіналах до редакції "Киевской старины".

2 Писано на півлисті синього поштового паперу червоним олівцем. Без дати. /326/

Купили теж чорний круглий капелюх з перами. Зроблено кілька українських костюмів, у тім числі голубий шовковий корсет. Куплено голландського полотна на сорочки і коленкору на спідниці. Усі оці закупки були відвезені Шевченком до нас, і він сам рисував рисунки на вишивки своєї зарученої.

Одного разу Тарас, приїхавши до нас, сказав матері, що графиня Толстая, давня його приятелька, хоче взяти до себе на життя Ликеру. Мати повірила сьому, але позаяк п. Макарова тоді не було у Петербурзі, вона порадилась з його братом п. Маркевичем, — і вони порішили удвох, що Ликеру можна пустити, тільки щоб п. Маркович сам лично відвіз Ликеру і, так сказати, передав її з рук на руки графині. У призначений день Тарас приїхав у кареті за Ликерою. Вона розпрощалась з матір’ю, потім вони сіли і поїхали. З ними поїхав теж і п. Маркович. "Заручену" Шевченка графиня привітала дуже приязно, — оповідав потім матері п. Маркович, — посадила її на дивані (софі), угостила шоколадом і заговорила з нею про літературу. Ликера так хитро виляла, що трудно

було догадатись, що вона нічого у тому не тямить. На жаль, п. Маркович скоро поїхав і не міг більш нічого розказати, що там було далі. Але другого дня Ликера сама прийшла до нас і оповіла матері про своє пробування у графині. Виходить — вона тільки переночувала у графині, а тепер Шевченко найняв їй окреме мешкання і помістив її там. Потім Ликера пожалілась на свого жениха:

— Та такий він противний, — казала вона матері, — що хазяйка давала кімнату з прислугою, а він не хотів, звелів, щоб я сама прибирала: "Що, — каже, — нехай побачу, яка ти у мене чепурненька".

Мати так була вражена сією вісткою, що не хотіла їй йняти віри, коли тут дістала від Шевченка таке письмо 1:

"Многоуважаемая Надежда Михайловна!

Вручіте Федорові мізерію і паспорт моєї любої Ликери и примите мою искреннюю благодарность за ваши материнские попечения о сироте Ликери и за внимание ко мне, нехитростному вашему другу Т. Шевченку. 1860. 6 сентября".

Не було що робити — мати зібрала жадані речі і передала їх посланцеві. Але на серці в неї зовсім було погано і неспокійно...

Минуло кілька день. Ликера забігала до нас не один раз і оповідала матері про своє нове життя. Між прочим, вона похвалилась, що Тарас подарував їй дорогі коралі на шию і грошей 200 руб. срібною монетою, — а сама тим часом потроху забирала від нас, що зісталось там з її скарбу.

Прийшовши одного разу, вона знов стала жалітись на свого жениха:

— Сердитий такий, побачив у графині воду, що я забулась днів зо два перемінити, та так кричав на мене, так кричав, що й господи!.. Не піду за його! — сказала вона накінець.

— А як же буде? — спитала мати.

— Та так же й буде, — відказала Ликера, — що заберу усе те, що він мені дав, а за його таки не піду!.. Такий старий, поганий, та ще й сердитий!..

1 Писано на півлисті синього поштового паперу, зложенім удвоє. /327/

Мати нічого на те не сказала, хоч їй і тяжко було слухати такі речі від зарученої поета; проте вона все-таки була рада, що діло так повертається.

Незабаром після сього ізнов прибігла Ликера дуже збентежена і, тільки мати відчинила їй двері, кинулась до неї, вхопила її руку і скоро, палко її поцілувала. Мати моя дуже тому здивована і разом засоромлена, бо ніколи сього не бувало, щоб Ликера цілувала їй руки, замітила їй, що так не годиться "зарученій" Шевченка.

— Я вже не заручена його, спасибі богу! — радісно відказала Ликера і тут оповіла матері, що злучилось між ними.

Тарас, прийшовши до неї так, як і завсігди, побачив в її кімнаті страшенний безпорядок: у графині вода неперемінена — аж застоялась, на столі потьоки води, тут же лежить гребінець з вичесаним волоссям і покинуті брудні панчохи, постіль неприбрана, хата неметена...

— Він так і кинувся до мене з кулаками, — оповідала далі Ликера, — та як закричить на мене: "Я не хочу такої!., мені не треба такої жінки!.." А я й собі кажу: "І мені такого чоловіка не треба! — старий та поганий!.." — та й вийшла з хати.

Ото так оповідала Ликера, а чи було воно так на ділі — незвісно. Шевченко нічого за те не говорив, тільки й казав, що то "гадость"

(гидкість), "мерзость" (погань), він тільки і просив її, щоб вона була чепурна, і що він "не видержав"...

Положим, правда, що Тарас жадав від Ликери чепурності, — він і при матері говорив їй кілька разів:

— Гляди, Ликеро, щоб була чепурненька... Я нічого не хочу, аби була чепурненька... Важкого ти у мене нічого не будеш робити, хіба звариш борщу або пошиєш мені сорочку... Та одно знай — щоб була чепурненька, бо неохайних я не терплю...

І мати, знаючи вже таку його вдачу, строго слідила, щоб Ликера чистенько біля себе ходила. Але все-таки, як би там не було, не може бути, щоб Шевченко покинув свою заручену тільки через її неохайність?.. йому ж давно було звісно, що вона нечепурна і між ними за те лучалися сварки; проте все-таки він не кидав її!.. Здається мені, що тут його скорій вразили у самеє серце жорстокі слова Ликери: "І мені такого чоловіка не треба! — старий та поганий!.." Йому тепер тільки відкрились очі, він тепер тільки уперве побачив, що вона його не любить і йде за його тільки через вигоду, — і він "не видержав" — не видержав, бо любив, любив і покидаючи її...

Ось що говорить він у своїх сумуючих віршах:

Не журюся, а не спиться

Часом до півночі —

Усе світять ті блискучі

Твої чорні очі.

Мов говорять тихесенько:

"Хоч, небоже, раю?

Він у мене, тут, у серці".

А серця немає,

Й не було його ніколи,

Тільки шматок м’яса...

На що ж хороше і пишно

Так ти розцвілася? /328/

Не журюся, а не спиться

Часом і до світа,

Усе думка пробиває:

Як би так прожити,

Щоб ніколи такі очі

Серця не вразили.

("Воспоминания Чужбинского", 1861 р., Петербург)

Тож отсі:

Л.

Поставлю хату і кімнату,

Садок-райочок насаджу;

Посиджу я і походжу

В своїй маленькій благодаті,

Та в одині-самотині

В садочку буду спочивати,

Присняться діточки мені,

Веселая присниться мати,

Давнє-колишній та ясний

Присниться сон мені!.. і ти!..

Ні, я не буду спочивати,

Бо й ти приснишся! І в малий

Райочок мій, спідтиха-тиха,

Підкрадешся, наробиш лиха...

Запалиш рай мій самотний 1.

(27 вересня 1860 р., Петербург)

Я навмисне відзначила ті слова, що доказують мою думку.

Сталось те, що лучається часто: щира душа пойняла віри лукавій душі — і обманилась у своїй вірі — от і все!.. Просто, ясно і... трагічно...

Та й правду сказати, глядячи безпристрасно на се діло, іншого і не можна було дожидати. Хто такий був для Ликери, простої і неосвіченої дівчини-кріпачки, Шевченко?.. — Пан!.. ще й "старий та поганий" пан, що купує за свої гроші її красу і молодість!..

Отож не будемо кидати каменем і в Ликеру: "Не знала-бо, що творила"...

Але як би там не було, таке дуже страшне для приятелів поета женихання розійшлось, хоч, запевно, ніхто тоді й не догадувався, який тяжкий вплив матиме цей розрив на його фізичне і моральне здоров’я...

Ликера поки що зісталась у нас, тільки свого скарбу не перевезла, і моя мати думала, що вона його покинула на квартирі і Шевченко забрав його до себе. Коли тут приходить від Тараса таке письмо 2:

"Вельмичтимая мною Надежда Михайловна! Посилаю вам лиштви, начатые Ликерою, и рисунок. Отдайте их кому знаєте кончить. Ликера вчора, здається, збрехала при лиці А. Н.3, що вона оставила у вас в доме мои следующие вещи: 2 простыни, 1 полотенце, 6 пар чулок, корсет, дюжину носовых платков, перочинный нож, теплі башмаки, коленкор для юпок и рисунок для мережки.

1 Курсив першодруку. — Ред.

2 Писано на листі синього поштового паперу.

3 Мати не пам’ятає, хто то такий.

Коли цьому правда і буде можна, то вручите Федорові рекомые вещи, /329/ а коли ні, то сообщите о сем А. Н., яко власть имеющему. Душі моєї не шкода було для Ликери, а тепер шкода нитки. Чудне щось робиться зо мною? Шануючий вас Т. Шевченко". — (18 вересня).

Мати відповідає на це Тарасові, що ніяких речей, окрім голубого шовкового корсету, ще непошитого, і перочинного ножика, в неї нічого немає — Ликера все забрала і обіцяла написати за це Маркевичеві.

Коли розібрали діло, то виходить, що Ликера свої речі перевезла до Карташевських і там комусь із слуг дала їх переховати. Вона, як була ще на квартирі, то хвалилась своїй хазяйці, що от, мовляв, перевезу речі і покину його (Шевченка). Речі відібрали від Ликери (корсет голубий шовковий і коралі, як пригадує собі мати, Тарас відіслав своїй небозі), і Шевченко написав моїй матері сердечне письмо, де він кається, що відразу не пойняв їй віри за Ликеру, називає її рідною матір’ю, що бажала йому тільки щастя і т. ін. На шаль, сього письма немає, — десь, видно, затратилось.

Тим часом мати, бажаючи розвідати всю правду, написала Тарасові, щоб він прийшов до нас і розказав сам, як було діло.

Він відписав, що годиться на се, і призначив другу годину після полудня, тільки з тою умовою, щоб і Ликера була присутня при розмові. Запросили теж і Маркевича.

Якраз о другій годині приїхав Шевченко. Мовчки поздоровкався він до всіх і мовчки ж, похмурий, став ходити вдовж по кімнаті.

Вкінці він задержався і коротко сказав:

— Нехай увійде!..

Мати догадалась і покликала Ликеру.

Вона змінилась на виду і несміливо увійшла у хату та й стала коло порога.

— Ходи сюди, Ликеро! — озвався до неї Шевченко.

Страшно бліда, уся тремтячи, тихо підступила вона до його, спустивши додолу очі.

Шевченко важко положив їй на плечі руку і глухим, задавленим голосом спитав:

— Ликеро, скажи правду, чи я коли вільно обіходився з тобою?

— Ні... — тихо, понурившись, відповіла вона.

— Чи, може, я сказав тобі коли яке незвичайне слово?

— Ні... — була та ж сама відповідь.

Тут відразу Тарас, впавши у страшну лютість, підняв догори руки, затупав ногами і не своїм голосом крикнув:

— Так убирайся ж ти од мене, бо я тебе задавлю!.. (Ликера прожогом вискочила з хати). Усе оддай мені!.. Усе оддай!.. до нитки оддай!.. і старих, подраних черевиків я тобі не подарую!..

Глибоко вражені сією сценою, усі сиділи немов прикипівши на місці і ніхто — ані пари з уст...

Шевченко, тяжко збентежений, пройшовсь кілька разів по кімнаті, потім мовчки стиснув всім руки і тож мовчки, не вимовивши ні словечка, поїхав додому.

Так скінчився його роман. Блиснула була йому ясна зірочка у кінці його трудної, темрявої дороги, та й та загасла... Тільки більш жалю йому наробила... /330/

Після сього Тарас частенько заходив до нас, давні сердечні й приятельські відносини з нашою сім’єю відновились, але він завсігди був смутний, похмурий, мовчазний: усе, було, ходить по хаті та мугиче сам собі потихеньку: "Явір зелененький". Тільки дітей він любив, як і попереду, тільки діти й розганяли трохи його сердечну тугу. Було, як попаде котру з нас, ухопить на руки, підійме високо, високо над головою та й шутливо примовляє з своєю ласкавою добродушною усмішкою:

— Ох, ти ж моє маленьке!.. Ох, ти ж моє велике!..

А ми, діти, то аж нетямились від радощів!.. Нікого нам і не треба, як не того "дядька Кобзаря".

Але здоров’я його, під тяжкою вагою сердечних мук, що дальш, то становилось гірш, і скоро, скоро ми вже зовсім не бачили нашого рідного дядька Кобзаря...

Затужила Україна, поплакали і ми, діти, хоч напевне й не знали тоді, кого ми втратили...

Гаряче, щире було серце, тим-то воно й не здержало!..

Ликера вернулась до своїх панів: вони дали їй "вольную", і вона вступила у "белошвейный магазин". Що далі сталося з нею — незвісно. Казали, немовбито бачили її розряджену — в капелюсі і з парасолькою — з якимсь багатим купцем, але за те ручатись не можна.

Наталка Полтавка

СПОМИНКИ ПРО Т. ШЕВЧЕНКА

Вперше надруковано в журн. "Зоря" (Львів), 1892, № 5, с. 81 — 86. В іншій (стислішій) редакції спогади друкувалися в журн. "Киевская старина" (1887, кн. 3, с. 585 — 586; 1890, кн. 2, с. 175 — 184). Подається за текстом "Зорі".

Наталка Полтавка — псевдонім української письменниці Симонової (Кибальчич) Надії Матвіївни (1857 — 1918). Спогади про Шевченка написані нею за розповідями її матері, Забіли Надії Михайлівни (нар. 1822 р.). Сестра В. Білозерського — члена Кирило-Мефодіївського товариства, пізніше редактора "Основи", — Н. Забіла знала Шевченка з 1847 р., згодом зустрічалася з ним у Петербурзі. Відомі три листи Шевченка до неї (т. 6, с. 266 — 267) та дві її записки до нього ("Листи до Т. Г. Шевченка", с. 196 — 197). На її дачі в Стрєльні Шевченко зустрічався з Ликерою Полусмаковою.

...каже до мене батько... — Симонов Матвій Терентійович (1823 — 1901), український етнограф, фольклорист і письменник. Друкувався під псевдонімом М. Номис. Цією згадкою мемуаристки засвідчується факт особистих зустрічей Номиса із Шевченком.

...мою меншу сестру Маню... — Симонову Марію Матвіївну. Згодом, одру-/502/жившись із народовольцем В. Мальованим, брала участь у революційному русі, разом із чоловіком була заслана до Сибіру.

...на весілля своєї меншої сестри О. М. Куліш. — Ідеться про Білозерську-Куліш Олександру Михайлівну, дружину П. Куліша. Їхнє весілля, на якому був присутній і Шевченко, відбулося 22 січня 1847 р. в с. Оленівці, Борзнянського повіту, й продовжувалося на хуторі Куліша Мотронівка.

Кілька пісень у "Записках о Южной Руси" переложені Маркевичем а її голосу. — На весіллі Куліша Шевченко співав кілька народних пісень, які тоді ж були записані до альбома Білозерських. Згодом вони увійшли до

двотомної збірки фольклорних та літературних матеріалів "Записки о Южной Руси", виданої П. Кулішем у Петербурзі в 1856 — 1857 роках.

...через свого брата п. Макарова... — Чиновник і журналіст Макаров Микола Якович (1828 — 1892) познайомився з Шевченком навесні 1858 р. в Петербурзі, листувався з ним (т. 6, с. 248 — 272; "Листи до Т. Г. Шевченка", с. 174 — 189). Шевченко присвятив йому свій вірш "Барвінок цвів і зеленів", подарував автопортрет (т. X, № 53), передав через нього О. Герцену "Кобзар" 1860 р.

Одного разу написав він матері письмо... — Серед відомих нині трьох листів Шевченка до Н. Забіли (т. 6, с. 266 — 268) записка такого змісту не збереглася.

...з його братом п. Маркевичем... — Очевидно, йдеться про Маркевича Андрія Миколайовича (1830 — 1907), петербурзького юриста, згодом сенатора.

...у своїх сумуючих віршах... — Наведений у спогадах вірш "Не журюся, а не спиться" Шевченкові не належить, автор його — О. Афанасьєв-Чужбинський.

...збрехала при лиці А. Н. — Ідеться про А. Маркевича. В публікації "Зорі" ці ініціали помилково подано як "В. Н."

...написав моїй матері сердечне письмо... — Такий лист Шевченка до Н. Забіли не відомий.